

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ IV

EMİRSULTAN, KARAMAZAK, MUSABABA, PİREMİR, TEFERRÜÇ

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ - IV -

Emirsultan, Karamazak, Musababa, Piremir, Teferrüç

Bursa Kitaplığı

www.bursa.bel.tr

Proje Genel Koordinatörü

Aziz Elbas
Ahmet Erdönmez

Proje Yürütücüsü

www.bursaarastirmalarimerkezi.org

Işık Demir, Sibel Gök, Aysun Dönmez
Serap T. Yurteser, Mehmet Esen

Editör

Aziz Elbas

Arşiv

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Belleği

Fotoğraflar

Aysun Dönmez, Hakan Aydın, Nilay İlçebay,
Bursa Araştırmaları Merkezi

Görsel Tasarım

Yakup Şahiner - Aziz Hasan Ay

Basım Yılı - Yeri

1. Baskı Şubat 2017 - Renkvizyon Matbaacılık A.Ş.

ISBN

978 - 605 - 9968- 69 - 0

Yapım

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

© 2017 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları

Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir.

Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz.

Dağıtım

Bursa Kültür A.Ş.

Adres: Merinos Parkı Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi B Kapısı

Osmangazi Bursa

Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85

info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Bursa'nın Tarihi Mahalleleri-IV

1. Bursa 2. Tarih 3. Emirsultan 4. Musababa 5. Karaağaç 6. Piremir 7. Teferrüç

BURSA GEZİLERİ VIII

ZEYNİLER

Osman ÇETİN¹

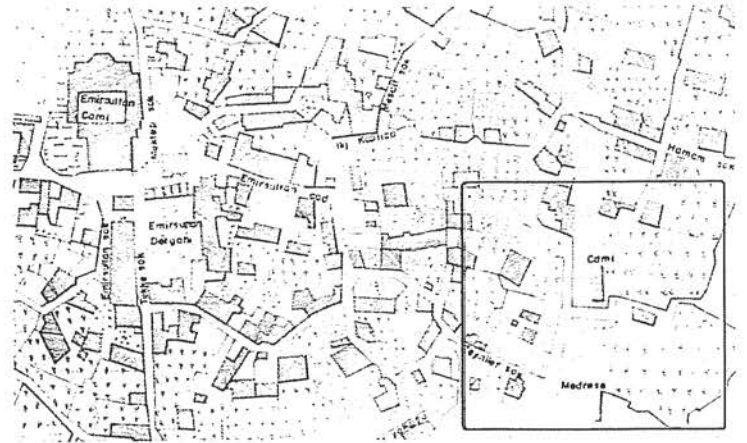
"Yele verdikçe âlem rüzgârın

Ânın kabrin gülden harman eyle"

Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" adındaki romanını okuyanlar, roman kahramanı Feride'nin bir süre Bursa'nın Zeyniler Köyü'nde yaşadığını bilirler. Bu romanda Zeyniler, yolu izi olmayan, okur-yazar oranı düşük, halkı hurafeler içinde boğulan bir köy olarak tasvir edilir. Feride, Zeyniler'e geldiği ilk günün akşamında mezarlıktaki türbeyi ziyaret ederken orada yatan veliye: "... İştittim ki, sen yedi sene güneş görmeden, burada çile doldurmuşsun. Sakın sen de, insanlığın zalimliğinden, vefasızlığından kaçmış olmayasın? Babacığım, senden büyük bir şey istemeyeceğim. Bu yedi sene içinde elbette güneşin, rüzgârın hasretini çektiğin zamanlar olmuştur. Seni o dakikaların acısına katlandıran o melek sabrından bana da ver. İnlemeden, ağlamadan çilemi doldurayım"² diye dua eder.

Bugün Beşevler olarak bilinen Zeyniler Köyü'nün yolu sarp, gidilmesi zor. İyisi mi bu gezimizin mekânı Emirsultan'ın hemen yanı başında bulunan "*Zeyniler Mahallesi*" olsun. Nedendir bilinmez bu geziyi fazla dolaşmadan, değişik yerlerden geçmeden tamamlamak istiyorum. Heykel'den yürüyerek Zeyniler'e gitmek mümkün olduğu hâlde, her

zaman söylediğimin aksine yürümek istemedim ve Belediye otobüsüne yöneldim. Aslında Emirsultan'dan geçen her vasıta sizi Zeyniler'e ulaştırır. Ben de öyle yaptım ve 1A nolu Emirsultan otobüsüne bindim. Setbaşı, Yeşil, Şible, Emirsultan ve sonunda otobüs sarsılarak Zeyniler Camii önünde durdu. Anlaşılan Zeyniler yolcusu yalnız benmişim, çünkü benden başka otobüsten inen olmadı.

XIX. Yüzyılda Emirsultan ve Zeyniler Haritası

Zeyniler'e gelmek bir anlamda XV. ve XVI. yüzyıllara gitmek demektir. XV. yüzyılın ilk yılları tarihimizde, Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ve esareti, şehzadeler arasında yaşanan kavgalar, devletin içine düştüğü siyasi, ekonomik ve

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Emekli Öğretim Görevlisi

² R. Nuri Güntekin, Çalıkuşu, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, ts, s. 177-178.

Abdullatif-i Kudsi Türbesi

sosyal sıkıntılar sebebiyle "idbar³ yılları" olarak yer alır. Bu idbarın adı "Fetret Devri"ne çıkmıştır. Çelebi'den itibaren işler düzene girer. II. Murad ve Fatih devirleri ise bu yüzyılın "ikbal" yıllarıdır. Bu aydınlık dönem uzun bir süre devam eder.

Nedense Zeyniler bana hep bunları düşündürür. Kim bilir; belki de burada karşımıza çıkan mezar taşlarında hep hicri sekizyüzlü, dokuzyüzlü rakamların yer alması buna sebep oluyor.⁴

3 İdbar: 1. Talihin ters dönmesi, işlerin tersine gitmesi, talihsizlik, bahtsızlık. 2. Düşkünlük.

4 1 Muharrem 800 - 29 Zilhicce 899 / 23 Eylül 1397 - 30 Eylül 1494; 1

Sözlüklere bakarsanız "zeyn" kelimesinin süs, bezek anlamına geldiğini görürsünüz. Zeyn ve Zeyniler anlamlarıyla birlikte bende daima hoş duygular, güzellik, coşkunluk, mutlu insan çağrışımları yapar. Bilemiyorum, bu çağrışımlar belki de ikbal devrinin özlemini ifade ediyor. Her ne ise Zeyniler, anlamı gibi kendisi de güzel, müzikalitesi olan bir kelime!.. Ama insan düşünmeden edemiyor; acaba Bursa'nın bu köşesine neden böyle bir isim verildi? Beşevler Köyü neden bir zamanlar Zeyniler Köyü diye anılıyordu?

Zeyniler'e ne zaman gelsem hemen Zeyniler Camii'nin batısındaki yokuşu yani Gündoğdu Sokağı'nı tırmanır, yirmi beş otuz metre yürür, sola döner ve Cami Çıkmağı'na girerim. Hazireyi ikiye bölen bu yol eskiden de varmış. Sonra sağa döner ve merdivenlerden en üstteki ihata duvarına kadar çıkarım. Yine aynı şeyleri yapmayı düşünüyordum. Bu dik yolu tırmanmak eskisi kadar kolay olmasa da yapacak başka şey yok! Ancak öyle anlaşıyor ki bu gün bu sıralama değişecek! Çünkü hayal ile gerçek arasında bir olay yaşıyorum. Sanki elli metre yukarıda, sağa ayrılan yolun köşesinde, bir taş yapının, Abdullatif-i Kudsi'nin türbesi önünde bekleyen bir eski zaman ziyaretçisi var! Onu görünce içimde yanına gitmek, kendisi ile görüşmek isteği belirdi. Öyle de yaptım ve yanına gittim. Selam verdim ama karşılık alamadım. Beni beklediğini zannettiğim kişi meğer müşşidinin manevi huzurunda ihtiram nöbetinde imiş!

Onu rahatsız etmemeye çalışarak bu iki katlı türbenin önüne geldim. Türbenin kapısı, küçük bir eyvan görünümünde olan çıkıntılı bir kemer altında yer alıyor. Kare plânlı ve tek kubbeli olan yapının gövdesi pencere seviyesinden itibaren tuğla ve moloz taşla örülmüş. Kesme taş kullanılan kubbe kasnağı oldukça yüksek tutulmuş. Sivri kemerli pencere alınlıkları deniz dalgası gibi tuğla kıvrımlarıyla süslenmiş. Asıl mezar odası türbenin altında yer alıyor. Alt kat dehlizi türbe hizasını geçiyor ve dışarıya doğru uzanıyor. Bu durum, bir zamanlar türbe kapısı önünde bir sofa veya bir kapı revakı bulunduğunu düşündürüyor.⁵ Şu anda bunun yerine türbe mimarisine hiç

Muharrem 900 - 29 Zilhicce 999 / 2 Ekim 1494 - 18 Ekim 1591.

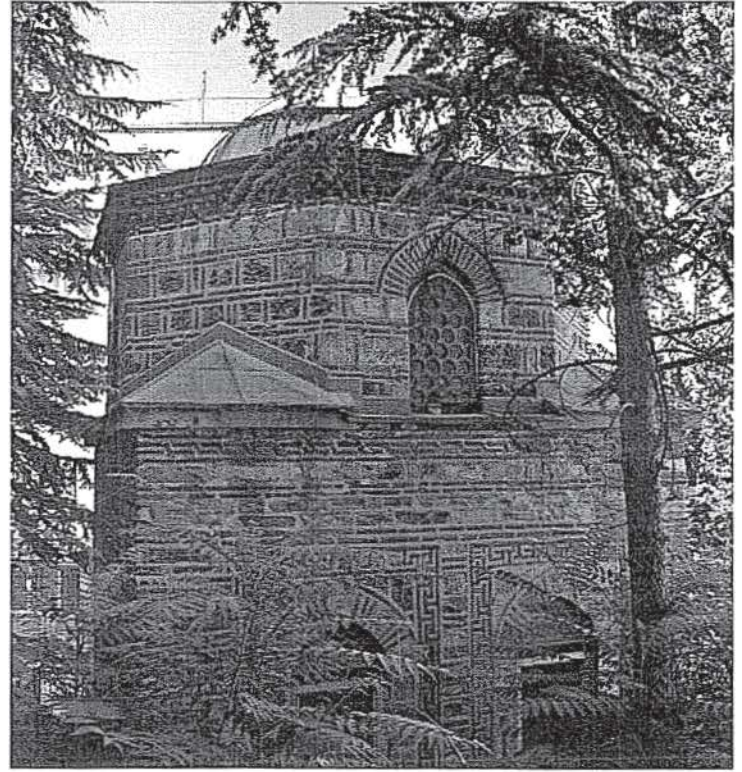
5 E. Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisi Çelebi ve II. Murad Devri 806 - 855 (1403 - 1451), II, 353.

uymayan yeşil boyalı, kapalı bir alan oluşturulmuş ve maalesef görüntü bozulmuş! ⁶

1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmış olan türbenin kapıları kilitli. İçeriye girmek mümkün değil. İyisi mi XV. yüzyılda yaptırılmış olan türbenin alt katındaki eyvan görünümlü kemer çıkıntısının yanı başına illeştirilmiş tanıtım yazısını okuyayım dedim. Okumaya başlamıştım ki sanki bir ses arkamdan; "Oğul, bu Abdüllatif-i Kudsi şeyhimiz, Sultan Mehmed Hân-ı Sâni'nin ibtidâ-yı saltanatlarında, daha bazı azizlerle ber-hayat idi. Rebiulevvel 856'da⁷ irtihâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Mürşidimiz, şeyhimiz, pirimiz, üstadımız, sebeb-i necatımız idi. Mevlâm şefaatinde mahrum eylemeye" der gibi oldu. Geri dönüp baktım. Kimseyi göremedim. Yalnız anladım ki bu ses, Bursa gezilerimde bana rehberlik eden o 'eski zaman ziyaretçisi'nin sesidir. O da Abdüllatif-i Kudsi'nin dervişlerinden idi. Öyleyse şimdi sırası geldi, rehberimizi tanımanın tam vaktidir.

Âşıkpaşazâde: Rehberimiz ve üstadımız Âşıkpaşazâde'nin asıl adı Derviş Ahmed, mahlası Âşıkî'dir. Fakat daha çok büyük dedesi Âşık Paşa'ya nisbetle "Âşıkpaşazâde" diye anılır. Ne yazık ki hayatı hakkında fazla bilgimiz yok. Osmanlı tarihi hakkında yazdığı eserinde verdiği bilgilere göre 1400 yılı civarında o zaman Amasya sancağına bağlı Mecitözü kazasının Elvan Çelebi köyünde doğdu. Küçük yaşta tekke terbiyesi aldı, çok gezdi ve zamanın ünlü kişilerle, sultanlarla birlikte bulundu. Gençlik yıllarında Geyve'de Yahşi Fakih'in yanında kaldı. Yıldırım, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih devirlerini gördü. Bir süre Konya'da Sadreddin Konevî Zâviyesi'nde kaldı ve orada Şeyh Abdüllatif-i Kudsi'ye mürid oldu. Ondandır el aldı. 1437'de hacca gitti, dönüşte Mısır'a uğradı. Daha sonra bir süre Üsküp'te bulundu. II. Murad ve oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in bazı seferlerine katıldı ve onların iltifat ve ihsanlarına nâil oldu. Büyük bir ihtimalle 1484 yılından sonra öldü. II. Murad ve Fâtih dönemlerini kendi gözlemlerine dayanarak yazdığı "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eseriyle tanınan Âşıkpaşazâde'nin mezarı İstanbul'dadır.⁸

Tam 555 yıldır bu türbede yatan Abdüllatif-i Kudsi'ye gelince: Abdüllatif-i Kudsi: Abdüllatif-i Kudsi, Osmanlı dönemi tasavvuf hayatının önemli kişilerinden biri idi. Meşhur bir ailenin çocuğu olarak 1384'de Kudüs'te dünyaya geldi. Geleneğe uyarak önce medresede okudu. Yalnız bununla yetinmedi ve gönül dünyasını zenginleştirmek istedi. Bu istek onu Şeyh Abdülaziz'e bağladı. Kudüs, o devirde içinde birçok âlim ve mürşid barındıran İslâm dünyasının en canlı merkezlerinden biri idi. Seyahate çıkan ve hacca giden hemen herkes buraya uğramaya çalışırdı. Bu durum Abdüllatif için büyük bir fırsattı. Buluştuğu kişilerle sohbet eder, fikir alış verişinde bulunurdu. Bu tür birliktelikler onu iyice olgunlaştırdı. Hac yolculuğunda Kudüs'e uğrayanlardan biri de Horasan'dan gelen Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin Hâfi idi. Kudsi daha önceleri adını duyduğu bu sûfi ile Kudüs'te tanıştı.

Abdüllatif Kudsi'nin Türbesi

⁶ 2016 yılı itibarıyla bu mavi renkte kapalı alanın kaldırıldığını söyleyebiliriz. (BAM notu)

⁷ Mart 1452

⁸ Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", DİA İslam Ansiklopedisi, IV, 6 - 7.

Abdüllatif-i Kudsi, hac dönüşü Zeynüddin Hâfi ile beraber Horasan'a gitti ve ondan tasavvuf terbiyesi aldı. Daha sonra hocasının izniyle doğum yeri olan Kudüs'e döndü. Oradan Şam'a, Şam'dan da Konya'ya geçti (1447). Bir süre Sadreddin Konevî Zaviyesi'nde irşad görevini sürdüren Abdüllatif-i Kudsi daha sonra Bursa'ya geldi (1448).

Abdüllatif, Emir Sultan'ın hemen yanı başına, muhtemelen o zaman boş ve bağlık bahçelik olan bu meyilli araziye yerleşti. Burada Zeyniler Dergâhı'nı kurdu. Esasen Hâce Bahşâyîş, 1449 yılında bu dergâhı Kudsi adına yaptırmıştı. Kudsi'nin yerleştiği muhit daha sonra bağlı bulunduğu tarikat sebebiyle Zeyniler adını aldı. Abdüllatif, Zeyniyye Dergâhı'nda irşad faaliyetini sürdürürken 22 Mart 1452'de vefat etti ve Zeyniler Camii'nin güney batısında, işte şu karşımda duran türbeye gömüldü.

İşte size Zeyniler adının ortaya çıkışının hikâyesi!

Ancak çok erken bir devirde Zeyniler Mahallesi'ne "Şeyh Hacı Halife Mahallesi" denildiğini de biliyoruz. Kastamonulu Hacı Halife, Abdüllatif'in müritlerinden idi ve zaviyede yirmi iki yıl görev yaptıktan sonra 1488'de vefat etmişti. Hacı Halife'nin henüz hayatta iken mahalleye adını verdiğini onun ölümünden bir yıl öncesine ait olan 1487 tarihli "*Bursa Tahrir Defterleri*"nde yer alan şu ifadelerden öğreniyoruz: "*Mahalle-i fahrü'l-muhakkikîn Şeyh Hacı Halife. Mezkûr mahalde merhûm mağfûru'n-leh Şeyh Abdullatif kaddese sırruhu hazretlerinin mezarında fahrü'l-a'yan Hâce Bahşâyîş bir zâviye binâ idûb mezkûr zâviyede Şeyh Halife hazretleri sâkin olub anlarunla müsaheb olan dervişler bunlardır ki zikrolunur: 16 hâne.*"⁹

1487, 1521 ve 1573 yıllarına ait defterlerde sırasıyla 16, 28 ve 88 avarız hanesi¹⁰ bulunduğu yazılıdır ki bu Zeyniler Mahallesi'nin yüz yıl içinde nasıl geliştiğini gösterir.

Abdüllatif-i Kudsi'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği, Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getirmiş olması idi. Zeyniyye tarikatı, Sühreverdîyye'nin bir kolu idi. Bu tarikat günümüze ulaşamamışsa da özellikle Şeyh Vefa döneminde

en etkili tasavvuf ekollerinden biri oldu. Yetiştirdiği birçok sûfi arasında, kendisinden sonra post-nişin olan Tâceddin İbrahim Karamânî, Şeyh Vefa diye bilinen Muslihuddin Mustafa b. Ahmed ve Âşıkpaşazâde'yi özellikle kaydetmek gerekir. "Zahiri ve bâtinî ilimleri" şahsında birleştirerek yalnız dervişleri değil, zamanın güçlü âlimlerini de kendisine bağlayan Abdüllatif-i Kudsi, bu özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin dinî, fikrî yapısının oluşmasına katkıda bulunan manevî mimarlardan biri oldu.¹¹ Bütün bu bilgiler bize, Abdüllatif-i Kudsi'nin "Zeyniler Semti"nin merkezinde yer aldığını gösteriyor. Bu semtte her şeyin zaman içinde onun, müritlerinin ve sevenlerinin etrafında şekillendiği anlaşıyor.

Molla Hayâlî: Geri döndüm, sekiz-on metre yürüdüm ve Cami Çıkmazı'na girdim. Az önce de söylediğim gibi bu yol, Zeyniler Haziresi'ni ikiye bölüyor. Cami tarafında, sol köşede demir şebeke içine alınmış bir mezar var. Belli ki önemli bir kişi! Kim olduğu şebekeye iliştirilmiş levhada yazılı. Burası, "Molla Hayâlî'nin mezarı.

Molla Hayâlî; sözü dilde, hayali gözde kalan bilgin!

Asıl adı Ahmed olan Molla Hayâlî, Fatih devri âlimlerinden idi. İzniklidir. Öğrenimini başta kadı olan babası Mevlânâ Musa olmak üzere devrin âlimlerinden tamamlamıştı. Yine aynı amaçla bir süre Mısır'da bulundu. Hayâlî, Filibe ve İznik medreselerinde hocalık yaptı ve pek çok talebe yetiştirdi. Molla Hayâlî, devrin ilim otoritelerinden sayılan Hocaşâde ile yaptığı bilimsel tartışmalarda ona üstün gelmişti. Hayâlî, 33 yaşında iken 1471'de vefat etti. Genç yaşta ölümü bilim dünyası bakımından büyük bir kayıp sayıldı. Abdurrahim Merzifonî'nin irşadı ile Zeyniyye Tarikatı'na girmişti. Bu sebeple vefatından sonra naşı İznik'ten getirilerek Zeyniler mezarlığına gömüldü. "Sözü dilde, hayali gözde kaldı" mısraı ile onun ölümüne (h. 875) tarih düşürülmüştür.

9 Ömer Lütfi Barkan - Enver Meriçli, Hüdevendigar Livası Tahrir Defterleri I, Ankara, 1988. s. 2.

10 Ömer Lütfi Barkan - Enver Meriçli, age, s. 1-2.

11 Mehmed Şemşeddin, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II, (Haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa, 1997, s. 365-366; Mustafa Kara, "Abdüllatif el-Kudsi", TDV İslam Ansiklopedisi, I, 257; BK, I, 30. Ayrıca geniş bilgi için bkz.: Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Uludağ Yayınları, Bursa, 1990 s. 85-101; Abdurrezzak Tek , Osmanlılarda Zeyniyye Kültürü ve Abdüllatif Kudsi'nin Tasavvufi Görüşleri, Doktora Tezi, Bursa 2005 (Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Molla Hayâlî'nin mezar taşı

Molla Hayâlî'nin mezar taşı silindir biçiminde yapılmış. Kamil Kepecioğlu, bu taşın yeni olduğunu ve Mabeyinci Hacı Ali Paşa tarafından yazdırıldığını bildiriyor. Ali Paşa, Bursa'ya gelerek Molla Hüsrev, Molla Hayâlî ve Süleyman Çelebi'nin kabirlerini yaptırmış, Molla Hayali için de kitabesinde; *"Huve'l-Hallâku'l-Bâki/ Garik-ı Rahmet-i Rabbi'l-Müteâl/ Mevlânâ Fâzıl Şemseddin Ahmed el-Hayâlî/ lillâhi'l-Fâtiha - 875"* yazılı olan

yeni bir taş hazırlatmış ve etrafına demir parmaklık çektirmiş.¹² Tamir kitabesinde yer alan: *"Karîn-i sâni-i Hazret-i Şehriyârî Sahib'ül-Hayrât Hacı Ali Bey Hazretleri..."* ifadesi Ali Paşa'nın henüz paşa olmadan bu tamiri yaptırdığını gösteriyor. Son zamanlara kadar bu parmaklığın içerisinde duran eski taş artık yerinde değil.

Molla Hayali'nin Mezarı

12 Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, II, 226;

Abdüllatif-i Kudsi'nin vefatından sonra onun yerine birinci halifesi Taceddin İbrahim Karamanî geçmişti. Karamanî'nin ölümünden sonra da asıl adı Abdullah olan ikinci halifesi Kastamonulu Hacı Halife zaviyenin şeyhi oldu. Hacı Halife, Abdüllatif-i Kudsi Türbesi'ne, mürşidinin yanına gömüldü. Âlim, alçak gönüllü, temiz ahlâklı, fukaranın koruyucusu olan Hacı Halife, Uludağ'da, Zeyniye mensuplarına bir yer vakfetti, derviş ve misafir odaları yaptırdı. Buraya daha sonra "Zeyniler Yaylağı" adı verildi. Zeyniler Yaylağı'nda Molla Hayâlî'nin çilehanesi vardı.¹³ Öyle anlaşıyor ki Zeyniler Yaylağı adı bir süre sonra Zeyniler Köyü'ne dönüştü. Çalikuşu Feride'nin, Zeyniler Köyü'ndeki türbede duasına, "Zeynî Babacığım..." diye başlamasının sebebi de işte bu olsa gerek. Feride'nin anlattıklarına bakılırsa Hayâlî'nin çile çekmek için Zeyniler Yaylağı'nı seçmesi boşuna değildi.

Cami Çıkmaşı'nın girişinde, hemen sağ köşede, Molla Hayalî'nin mezarının karşısında ise güzel bir Osmanlı çeşmesi yer alıyor. Kesme taştan yapılmış ve taşların arasına yatay ve dikey tuğlalar konulmuş olan çeşme üstte kirpi saçakla son buluyor. Gövdedeki sivri kemer de bir sıra taş, bir sıra tuğla ile örülmüş ve dıştan yine tuğla bir bordürle süslenmiş. Kemer nişinde mermer ayna taşı var. Önünde de yine mermerden oyulmuş yekpare çeşme yalağı. Ayna taşı mahallenin yaramaz çocukları tarafından yazılarla kirlenilmiş. Rivayete göre Abdüllatif-i Kudsi burada bir su bulmuş ve Zeyniye Zaviyesinin havuzuna akıtmıştı. İnsan, Şeyh Ahmet Gazzî'nin, "*tadında zemzem lezzeti vardır*" dediği Zeyniler Suyu acaba bu çeşmeden de aktı mı diye düşünmeden edemiyor.¹⁴

Zeyniliğin Osmanlı ilim ve kültür hayatında etkilerine gelince;

Bu Zeyni çeşmesini seyrederken bir süre, Bursa'da, adını tarikat başlılarından alan başka bir semt var mı diye düşündüm. Emir Sultan gibi tasavvuf büyüklerinin adıyla anılan mahalleler olsa bile galiba Zeyniler dışında tarikatın mensupları ile anılan başka bir mahalle bulunmuyor. Kuşkusuz bu Zeyniliğin ve onu benimseyenlerin bir zamanlar bu güzel şehir halkını ne kadar

derinden etkilediğini ifade eder. Acaba bunun sebebi ne idi? Neden tarihimizin bir döneminde Zeynilik bu kadar tesirli oldu?

Kaynaklar Zeyniler Mezarlığı'ndan söz ettiğine göre bir zamanlar burada Bursa'nın en önemli mezarlıklarından birinin bulunduğu anlaşıyor. Bu mezarlık önemli çünkü on beşinci yüzyıl ve sonrasında yaşayan birçok Osmanlı âlim, şeyh, şair ve devlet adamının kabirleri burada bulunuyordu. Üstelik bu bilginlerden pek çoğu *Zeyniye Tarikatı*'na mensup idiler. Bu, o devir için çok dikkat çekici bir gelişmedir. Zira sûfilerle medrese mensupları arasında yüzyıllar boyu sürekli tartışma yaşanmıştı. İlk Osmanlı âlimlerinin aynı zamanda tasavvufla ilgilenmeleri, hatta önemli bir kısmının Zeyniliği benimsemesinin sırrını dostumuz Mustafa Kara şöyle açıklıyor:

"Abdüllatif'in tasavvufi düşünceleri, mürşidi Zeynüddin el-Hâfi ile aynı paraleldedir. Hâfi'nin en belirgin özelliklerinden biri, vahdet-i vücûd konusunda ihtiyatlı bir dil kullanması ve bu hususta zaman zaman müridlerini uyarmasıdır. Müridi Abdüllatif el-Kudsi de aynı yolu takip etmiş, gerek iman ve akîde, gerekse irfan ve tarikat alanında İslam'a aykırı gördüğü akımlarla mücadele etmiştir.

Abdüllatif el-Kudsi'nin yaşadığı dönemde Anadolu'da yaygınlaşan bâtıl mezhep ve tarikatlara karşı daha Orhan Bey zamanında mücadeleye başlanmış, bu akımlara mensup kişiler takip edilerek tesirsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Onun mensup olduğu Zeyniyye tarikatında ise Ehl-i Sünnet'in belirlediği sınırlar titizlikle korunmuştur. Bu durum Zeynüddin el-Hâfi ve Abdüllatif el-Kudsi'nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir."¹⁵

Kamil Kepecioğlu, Zeyniler Camii'nden söz ederken; "Bu caminin civarı, Londra'nın West Minister Kilisesi gibi, Bursa'nın âlim ve fazıl kişilerinin medfeni¹⁶ olmuş; Molla Hayali, Molla Hüsvrev gibi en büyük âlimlerimiz; birçok şair ve musannif ve müelliflerimizden dört yüze yakın büyüklerimiz buraya

13 Kepecioğlu, age, II, 161.

14 Kepecioğlu, age, IV, 175.

15 Mustafa Kara, "Abdüllatif el-Kudsi", DİA İslam Ansiklopedisi, I, 257.

16 Gömüldüğü yer.

gömülmüştü. Şimdi harabe halindedir.”¹⁷ diyerek Zeyniler Mezarlığı’na ve onun kültür hayatımızdaki önemine dikkat çekmiştir.

Zeyni Mezar Taşları

Zeynî Mezartaşları: Demek burada büyük bir mezarlık varmış! Bursa’nın diğer mezarlıklarının başına gelenleri Zeyniler Mezarlığı da yaşamış. Küçüle küçüle caminin güneyinde avuç içi kadar bir yer kalmış. Ne diyelim, buna da şükür! Her ne ise yoluma devam etmem gerekiyor. Sekiz on adım yürüdükten sonra sağa döndüm, merdivenlerden çıktım ve her zaman olduğu gibi Molla Hüsrev’in mezarına ulaştım. Burada hazirenin kalan mezarları ile yok olanlarının şahidelerinin gayr-i muntazam bir şekilde duvar dibine sıralandığı küçük bir düz alan var. Bahar günleri otların bürüdüğü bu mezar taşları kışın ortaya çıkmış. Çoğu XVI. yüzyıla ait. Bunların büyük bir kısmı Zeyni mezar taşı formunda.

Abdüllâtîf-i Kudî, Zeyniye Tarikatı’nı Bursa’ya getirmiş, onun takipçileri de Bursa’da üstü üçgen, ortası boğumlu özel bir Zeynî mezar taşı formu geliştirmişler. Bursa’da bir mezarlığa veya bir cami haziresine giren ziyaretçi bu mezar taşı şeklinden Zeyniye mensuplarını hemen tanır. Yere düz oturan kare bir gövde bu mezar taşı formunun tamamlayıcı unsurudur ve genellikle en tepeden aşağıya doğru onu nefis hatlarla süslemek taş ustasının maharetine kalmıştır!

Molla Hüsrev’in ayakucunda 1488’de ölen Hacı İvaz Paşa’nın oğlu Mahmud Çelebi’nin mezarı var. Mahmud Çelebi’nin oğlu Ömer Çelebi’nin mezarı da orada. Kızı Nefise’nin mezarının da Mahmud Çelebi’nin yanında olmasına ve mezar taşlarına bakılırsa İvazpaşazâdelerin Zeyniye tarikatına mensup oldukları söylenebilir.¹⁸

Osmanlı Devleti’nin üçüncü şeyhülislamı olan Molla Hüsrev gibi büyük bir âlimin mezarının burada bulunması da Kepecioğlu’nun düşüncesini doğruluyor.

Mahmud Çelebi’nin mezarının kenarına çömeldim. Karşımda tıpkı Molla Hayâlî’nin mezarı gibi demir şebeke ile korumaya alınmış bir mezar var. Molla Hüsrev’in mezarı. Şahidesinde şöyle yazıyor: “*Menba-ı ilm ü hüner, varis-i ulum-i hayru’l-beşer, fâdıl-ı hurşîd-i eser, sahibü’l-Düreri ve’l-Gurer Mevlânâ Mehmed Hüsrev 886.*”

17 Kamil Kepecioğlu, age, IV, 403.

18 Geniş bilgi için bkz: Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, (ilgili maddeler).

Molla Hüsrev: Zeynileri ziyaret edenlerin aklına, *"Molla Hüsrev kim idi?"* sorusu takılabilir. Aradan beş yüz yıl geçmiş. Molla Hüsrev'i kim nereden hatırlayacak! Yalnız Molla Hüsrev'in, unutmak bir tarafa mutlaka her fırsatta hatırlanması gereken yüz akı bilginlerimizden biri olduğuna dikkat çekmeliyim. Biliyorum, bu uyarı cümlesinin arkasından, *"Öyleyse Molla Hüsrev kim idi?"* sorusu tekrarlanacak.

Molla Hüsrev, asıl adı Mehmed b. Ferâmuraz b. Hoca Ali olan, soyu Amasya-Tokat-Sivas bölgesindeki Varsaklar'a dayanan Osmanlı âlimi, müftüsü ve şeyhülislâmdir.

Molla Hüsrev küçük yaşta iken babası vefat etmişti. Onu, eniştesi Hüsrev Bey himayesine aldı. Bu sebeple daha sonra eniştesinin adıyla Hüsrev olarak anıldı. İlk eğitimini doğduğu bölgede aldığı anlaşılan Molla Hüsrev, eniştesinin gözetiminde öğretimini ilerletti. Bursa'da Molla Fenârî'nin oğlu Bursa Kadısı Yûsuf Bâlî'den icazet aldı. Ayrıca Edirne'de Sa'deddin Teftâzânî'nin öğrencilerinden Burhâneddin Haydar Herevî ile Molla Yegân ve Şeyh Hamza gibi Osmanlı âlimlerinden okudu. İlk resmî görevine 1435 veya 1436 yılında Edirne'de Şah Melek Medresesi müderrisi olarak başladı. II. Murad zamanında kazasker olan ve Fatih devrinde de bu göreve devam eden Molla Hüsrev, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in vefatı üzerine (1459) İstanbul kadılığına getirildi. Ayrıca Galata ve Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de verildi. Fahreddin-i Acemî'nin vefatından sonra Şeyhülislam oldu. Fatih'in *"Zamanımızın Ebu Hanifesi"* dediği Molla Hüsrev, vefat tarihi olan 1480 yılına kadar bu görevi sürdürdü.

Molla Hüsrev, Veziriazam Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu (1471) ile birlikte medreselerdeki ders programının hazırlanması çalışmalarına katıldı ve Osmanlı ilmiye teşkilâtının kuruluş ve işleyişinde önemli katkılarda bulundu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Bunların en ünlüsü Şeyhülislam Zembilli Ali Cemâli Efendi'dir (ö. 1525). Molla Hüsrev, Fatih'in huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda "reisü'l-ulema" sıfatıyla hakemlik yapar, oturumu yönetirdi.

Kaynaklardaki bilgilere göre Molla Hüsrev, bir toplantıda

kendisine ilmî derecesine uygun davranılmadığını düşünerek İstanbul'u terk edip Bursa'ya gelmişti. Bursa'da kendi adıyla anılan on hücreli bir medrese yaptırmıştı. Cenazesi İstanbul'dan Bursa'ya getirilerek kendi medresesinin hazinesine defnedildi. Bu bilgiler bize, şu an üzerinde bulunduğumuz yerin "Molla Hüsrev Medresesi" hazinesi olduğunu gösteriyor. Kepecioğlu bu medrese hakkında şu bilgiyi veriyor: *"Vaktiyle kâgir üzeri kurşun kaplı bir medrese ise de sonraları ahşap yapılmış ve şimdi hiçbir eser kalmamıştır. Arsası da mezarıyla beraber satılmıştır. Bu medrese Zeyniler camisinin yetmiş seksen metre güneyinde idi. Bu medresenin ekser iradı İstanbul'da idi."*¹⁹ Eski bir Bursa haritasında türbenin doğusunda "medrese" kaydı yer alıyor ki bu durumda medrese yerinde bu gün evler ve yol bulunuyor.

Osmanlı hukuk tarihinin en önemli simalarından Molla Hüsrev, başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi alanlarda pek çok eser verdi. İslâm hukukuna ait olan *"Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm"* bunların en meşhurlarındandır.²⁰

Molla Hüsrev'in Mezarı, Foto Aysun Dönmez

Son bir defa Molla Hüsrev'in kabrine baktım. Yok olan

19 Kamil Kepecioğlu, age, II, 277; E. Hakkı Ayverdi, age, II, 120.

20 Ferhat KOCA, TDV İslâm Ansiklopedisi, "Molla Hüsrev", XXX, 252-254;

medresesini hayâl ettim. Birden Evliya Çelebi'yi hatırladım. O da buraya gelmiş Molla Husrev'in kabrini ziyaret etmiş ve merhumun *Dürer ve Gurer'i* yazdığı medresedeki karanlık odasına girmiş ve *"ol savma'a-i kâr-ı ma'ârifde teberrüken bir hatm-i şerifi tamâm etmeyince taşra çıkmayup sevabın Molla Husrev ruhuna hibe"*²¹ etmiş idi. Ben de Fatihâ'mı okudum ve geri döndüm. Çıktığım merdivenlerden yavaş yavaş indim. Bu gezimde ziyaret etmem gereken son bir yer kaldı: Zeyniler Camii.

Zeyniler Camii, Foto Aysun Dönmez

Zeyniler Camii: Bursa, Osmanlı tarihi bakımından sıradan bir şehir, hatta başşehir değildir. Bursa son yedi yüz yıllık tarihimize ilklere imza atmış bir şehrimizdir. Osmanlı mimarisinin ilk dönemine *"Bursa Mimarisi"* denilmesi, Bursa'nın sanat tarihimiz bakımından da ilklere konu olduğunu gösteriyor. Özellikle cami mimarisi bakımından bir anlam ifade eden bu tanımlama bir süredir batı cephesinden seyrettiğim Zeyniler Camii için de geçerlidir.

Bursa Mimarisi döneminde – ki bu dönem XIV. yüzyıl başından XV. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir – temelde

iki tip cami yapılmıştır: Orhan, Yıldırım, Yeşil, Muradiye camileri ile örneklenen *"Ters T tipi"* veya *"Zaviyeli"* camiler ile *"Kalkan Duvarlı"* camiler.

Bu tip camiler de aslında küçük, orta ve büyük olmak üzere üç grupta toplanır. Bunların plân şeması hep aynıdır. Caminin ana mekânını duvarlara bindirilen tek bir kubbe örter. Kubbeyle üçgenlerle/bademlerle geçiş yapılır. Hepsinin zarif mihrapları vardır. Hem süs hem de duvara geçişi sağlayan mihrap nişi mukarnasları önemli mimari elemanlar olarak dikkat çeker. Cami girişinde mutlaka bir son cemaat mahalli yer alır. Genellikle üç bölümlü olan son cemaat mahallinin üstü tonoz veya küçük kubbelerle kapatılır. Kubbe ve tonozun birlikte kullanıldığı da görülür. Önden bakıldığında cephe duvarı bu kubbeleri kapatacak kadar yüksek tutulmuştur. Bu sebeple bu tip camiler *"Kalkan Duvarlı Camiler"* diye adlandırılır. Zeyniler Camii işte bu ikinci tipin güzel örneklerinden biridir.

Zeyniler Camii'nin kare plânlı olan sahnının/asıl ibadet mahallinin kenarları yaklaşık dokuz metredir. Duvarlar iki sıra tuğla, iki sıra moloz taşla örülmüştür. Bu ana mekânı, sekizgen ve bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla örgülü yüksek bir kasmağa oturan bir kubbe kapatır. Ekrem Hakkı Ayverdi, kubbeyle geçişin baklava kuşakla değil kürevî pandantiflerle sağlanmasını bir yenilik olarak görür.²²

Minber ve mihrap sadedir. Son cemaat yeri 3.75 m. derinliğindedir. Revak kalkanı çok yüksek değildir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli tuğla minare yapının kuzeybatı köşesinde yer alır.

1448'de Abdülatif-i Kudsi Bursa'ya geldiğinde, Bursa tacirlerinden Hâce Bahşayış bu semtte kendisi için bir zaviye inşa ederken, Hâce Ramazan da bir mescit yaptırmıştı. Daha sonra Kazasker Muallimzâde Ahmet Efendi bu mescidi camiye çevirdi. Hatta gelirleri için de bir çifte hamam ve on oda inşa ederek buraya vakfetti. Zamanla zaviye ve caminin vakıfları arttı ve vakıf gelirleri zaviye ve camiın masrafları ve tamirleri için harcandı.²³

21 Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini) haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999. s.35.

22 E. Hakkı Ayverdi, age, II, 352.

23 Kamil Kepecioğlu, age, IV, 403.

ZEYNİLER CAMİİ ÇEVRESİNDE GÖMÜLÜ BÜYÜKLER

Molla Hüsrev	1481	Aşçızade Müderris Hasan	1536	Bolulu Mehmed Çelebi	1504
Molla Hayali	1470	Müderris Uzun Muslihüddid	1512	Muallim zade Mustafa	1525
Fenarizade Muhaşşi Hasan Çelebi	1481	Anadolu Kazaskeri Muallim zade Ahmed Efendi	1572	Seyyid Ali	1533
Müderris Sinoplu İlyas	1486	Müftü Ahmed Paşa bin Hızır Bey bin Kadı Celâleddin	1521	Mehmed Çelebi	1564
Kadıızade Kasım	1493	İmam zade Ahmed	1569	Abdül'aziz	1568
Müderris Hızır Şah	1449	Emirşah zade Abdülgani	1586	Abdullah	1596
Ve oğlu Derviş Mehmed	1479	Kazasker Hüsam zade Mustafa, Mehmed Nadiri, Ali Vaiz	1589	Mehmed	1608
Safiyüddin Mustafa	1513	Kara Baba zade İbrahim	1715	Mehmed	1630
Müderris Süpürge Şuca'	1517	Seyyid Nesim	1774	Kemal, Akif	1814
Müftü Ahmet Paşa oğlu Hızır Bey	1508	Hacı Bayram, Şeyh Abdüllatif Kudsi	1452	Muslihuddin, Mahmud Hayran, Hüsamzade Sun'ullah, Sadettin, İsmail Vehbi	1877
Kadı Şeyh Niyazi Şuca'	1508	Taceddin İbrahim Karamani	1475	10 Ağustos 1957 BURSA ESKİ ESERLERİ SEVENLER KURUMU	
Muallimzade Lütfü	1523	Hacı Halife ibni Vefa	1489		
İsrafil zade Fahreddin	1536				
Kuşçu Abdi Çelebi	1566				
Müderris Abdülvahid	1578				
Müderris Süfyan	1587				

Aslında bir zamanlar Bursa'da Zeyniler Camii'ne benzeyen onlarca cami vardı. Bunların büyük bir kısmı yıkıldı ve yok oldu. Önemli bir kısmı da son elli yıl içinde tamir edildi. Rahmetli Kazım Baykal hocanın bu tamirlerle ilgisini bu gezilerde hep hatırlatıyoruz. Bu gün Hoca'yı yine rahmetle anıyoruz. Çünkü bu caminin son onarımının, 1957 yılında, onun girişimleriyle gerçekleştiğini biliyoruz.

Caminin avlusuna girince hemen sağımızdaki çeşme ve çeşmeye iliştirilen üç levha dikkatimizi çekiyor. En altta, musluğun hemen üstünde "Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu

ihya etmiştir. 1957" yazısı var. Çeşme taşı yekpare mermerden yapılmış. Zarif sütunçelere oturtulan Bursa kemerli sathi nişin üstünde pembe bordürle çerçevelenmiş ikinci bir mermer levha bulunuyor. Üzerinde aynen şöyle yazıyor: "Zeyniler çeşmesi Suyu Fatih Sultan Mehmedin fermanile verilmiştir." Gerçekten de Fatih, 1472'de bu camiye, Yıldırım Camii'ne giden Akçağlan Suyu'ndan bir parmak su verilmesini emretmişti. Ayverdi, tamirden sonra bu suyun belediyeden geri alındığını söylüyor.²⁴

24 E. Hakkı Ayverdi, age, II, 351.

En üstte üçüncü bir mermer levha yer alıyor. Üzerinde üç sütun hâlinde Zeyniler Mezarlığı'nda yatan âlimlerle diğer bazı kişilerin isimleri ve ölüm tarihleri yazılı. (Soldaki Tablo)

Bu üç yeni mermer levhanın sol tarafına, duvarın üstüne eski bir mezardan alındığı belli olan ve tamamen geometrik motiflerle süslenmiş uzunca başka bir mermer daha konulmuş. Üzerinde dikdörtgen kartuşlara alınmış iki mısralık bir yazı var. Muhtemelen bir mezarın yan duvarlarını çepeçevre kuşatan kitabeden bir parça. Kime ait olduğu belli değil. Aynen şöyle diyor:

"Yele verdikçe âlem rûzgârın

Ânın kabrin gülden harman eyle."

Bu güzel temenni, kim tarafından hangi sevgili için yapıldı, bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var, âlemin rûzgârı, gülleri savurmuş ve bu meçhul kabri tarumar etmiş!

Zeyniler'de ilk yapılan binanın "Zeyniler Dergâhı" olduğunu biliyoruz. Bu dergâha, Abdülatif Efendi Zaviyesi, Hacı Halife Zaviyesi, Zeyniler Tekkesi ve Zeyniler Hankâhı da deniliyordu. Muhtemelen caminin hemen batısında idi ve yerinde şimdi evler yükseliyor. Ne yazık ki dergâhtan bir iz bir eser kalmamış.²⁵ Zamanla oluşan çok zengin vakıfları gibi dergâhın binası da yok olmuş. "Âlemin rûzgârı" ona da dokunmuş.

İnsan merak ediyor.

Acaba kaç kişi Zeyniler'i, "Zeyniler" yapan bu değerlerimizin farkında?

Acaba "Zeyniler"den geriye kalan bu tarih ve kültür varlıkları daha ne kadar yaşayacak?

Kim bilir?

Ocak 2007

BURSA

25 E. Hakkı Ayverdi, age, II, 353.

Zeyniler Camii Avlusu